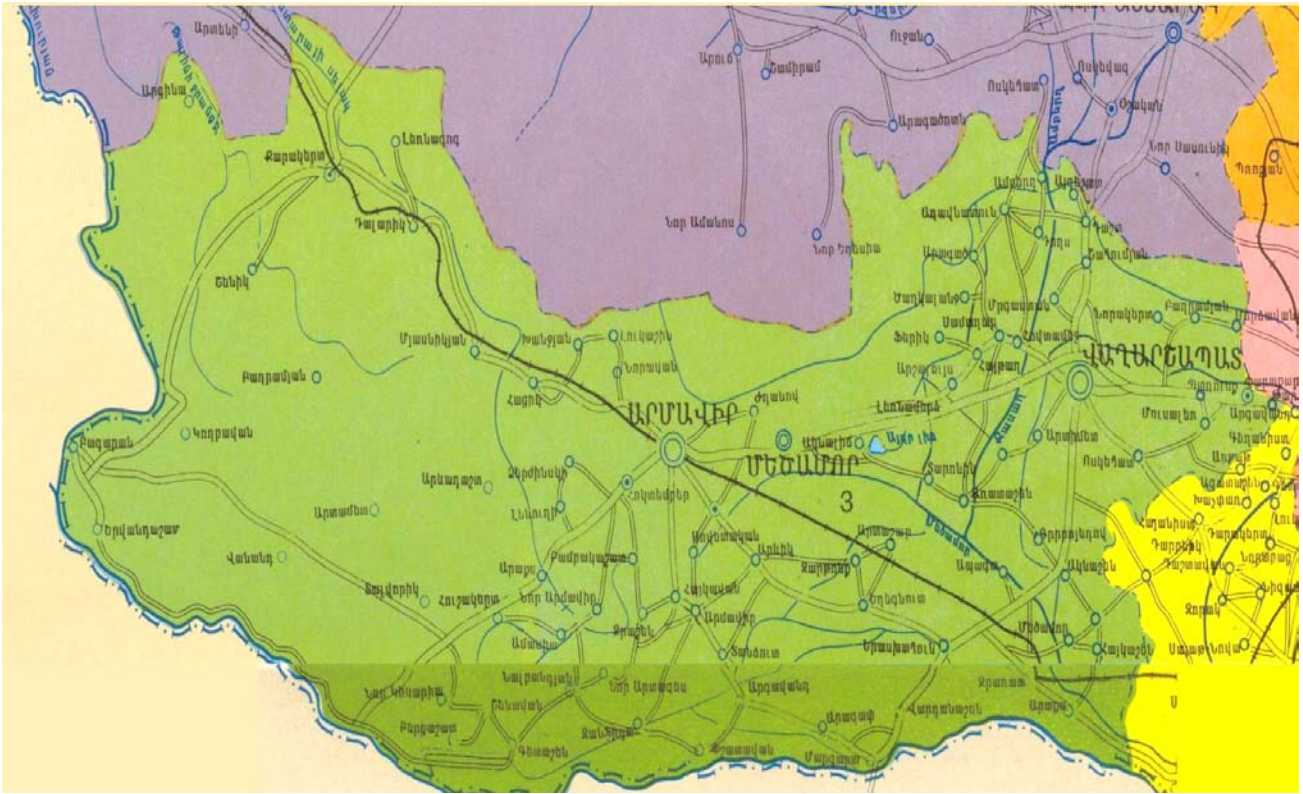

ՀՀ ԱՐՄԱՎԻՐԻ ՄԱՐԶ

ՀՀ ԱՐՄԱՎԻՐԻ ՄԱՐԶ

Մարզկենտրոնը՝ ք. Արմավիր

Տարածքը	1254 քառ. կմ
Գյուղատնտեսական հողատեսքեր	70049 հա
<i>այդ թվում՝</i> վարելահողեր	39399հա
Քաղաքային համայնքներ	3
Գյուղական համայնքներ	94
Գյուղական բնակավայրեր	95
Բնակչության թվաքանակը 2003թ. հունվարի 1-ի դրությամբ	276.8 հազ. մարդ
<i>այդ թվում՝</i> քաղաքային	98.5 հազ.մարդ
գյուղական	178.3 հազ. մարդ

ՀՀ Արմավիրի մարզը զբաղեցնում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքի 4.2%-ը: Մարզի բնակչությունը 2002թ. կազմել է հանրապետության բնակչության ընդհանուր թվաքանակի 8.6%-ը: Մարզի բնակչության 64.4 %-ը բնակվում է գյուղական վայրերում:

ՀՀ Արմավիրի մարզն իր մեջ ընդգրկում է Արմավիրի, Էջմիածնի և Բաղրամյանի տարածաշրջանները՝ Վաղարշապատ, Արմավիր, Մեծամոր քաղաքներով և 95 գյուղական բնակավայրերով:

Մարզի տարածքով է անցնում հանրապետական նշանակություն ունեցող ավտոխճուղին՝ Երևան - Արմավիր - Քարակերտ - Գյումրի: Մարզի տարածքը հատում է նաև ՀՀ գլխավոր երկաթուղին՝ Երևան - Թբիլիսի:

Մարզը հարուստ է պատմամշակութային արժեքներով՝ Մեծամորի և Չվարթնոցի հնագիտական թանգարանները, Հայաստանի Ազգագրական պետական թանգարանը Մարդարապատում, Չվարթնոց տաճարը, Հայաստանի ստորերկրյա ջրերի ամենամեծ ելքը՝ Այդրիճը, հին հեթանոսական կենտրոն Բագարանը, «Մուսալեռ» և «Մարդարապատ» հուշահամալիրները, Սբ. Էջմիածնի Մայր Տաճարն իր Գ-անձատնով:

Պատմական Հայաստանի մայրաքաղաքներ Արմավիրի ու Երվանդաշատի փլատակներն առնված են ՀՀ Պատմական միջավայրի պահպանության գոտիների մեջ:

ՀՀ Արմավիրի մարզը հանրապետությունում առանձնանում է իր զարգացած գյուղատնտեսությամբ և արդյունաբերությամբ: Մարզի աշխարհագրական դիրքը և բնակլիմայական պայմանները նպաստավոր են, ինչպես բուսաբուծության (բազմամյա տնկարկներ, բանջարեղեն), այնպես էլ անասնաբուծության զարգացման համար: Անասնապահության բնագավառում հիմնականում զարգացած է խոշոր և մանր եղջերավոր անասնաբուծությունը, խոզաբուծությունը և թռչնաբուծությունը, իսկ հողագործության մեջ՝ պտղաբուծությունն ու բուսաբուծությունը: Հիմնականում մշակվում են հացահատիկաբլիթեղենային մշակաբույսեր: Արդյունաբերությունը մասնագիտացած է էլեկտրաէներգիայի, սննդամթերքի, ըմպելիքի, ալկոհոլային խմիչքի ու շինանյութերի հանքավայրերի շահագործման ուղղություններում:

2002թ. ՀՀ Արմավիրի մարզի արդյունաբերության տեսակարար կշիռը հանրապետության արդյունաբերության արտադրանքի ընդհանուր ծավալում կազմել է 7.1%, գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի ծավալում՝ 15.9%, մանրածախ ապրանքաշրջանառության մեջ՝ 2.0% և բնակչությանը մատուցված ծառայությունների ընդհանուր ծավալում՝ 2.5 %:

Մարզում 2002թ. գործել են 48 արդյունաբերական, 7 շինարարական, 16 գյուղատնտեսության, որսորդության և անտառային տնտեսության, 2 ձկնորսության ու ձկնաբուծության, 7 տրանսպորտային, 74 ծառայություններ մատուցող և 780 մանրածախ առևտրի գործող օբյեկտներ, որոնցից 78-ը՝ խանութներ են, 685-ը՝ կրպակներ, 10-ը՝ հանրային սննդի օբյեկտներ, 3-ը՝ գյուղատնտեսական արտադրանքի և 4-ը՝ սպառողական ապրանքների շուկաներ: Բեռնատրանսպորտի միջոցների զգալի մասն իրականացվել է ավտոմոբիլային տրանսպորտով:

Մարզում 2002թ. գործել են նաև 124 պետական և 1 ոչ պետական հանրակրթական և 8 մարզական դպրոցներ, 78 նախադպրոցական հիմնարկներ, 4 (որից՝ 1-ը մասնաճյուղ) պետական և 1 ոչ պետական միջին մասնագիտական և 3 ոչ պետական բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ, 111 գրադարան, 2 թանգարան, 2 հյուրանոց, 59 ամբուլատոր-պոլիկլինիկական հիմնարկ և 6 հիվանդանոց, մշակութա-լուսավորչական մարզային նշանակության կենտրոններ և 9 երաժշտական, արվեստի, գեղարվեստի մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոններ և այլն:

Արմավիրի տարածաշրջան

Վարելահողեր	16310 հա
Քաղաքային համայնքներ	2
Գյուղական համայնքներ	37
Գյուղական բնակավայրեր	37
Բնակչության թվաքանակը 2003թ. հունվարի 1-ի դրությամբ	118.3 հազ. մարդ
այդ թվում՝	
քաղաքային	42.1 հազ. մարդ
գյուղական	76.2 հազ. մարդ

2002թ. **տարածաշրջանում** գործել են 18 արդյունաբերական, 10 գյուղատնտեսական, 1 ձկնորսության ու ձկնաբուծության, 2 շինարարական, 3 տրանսպորտային, 39 ծառայություններ մատուցող, 411 մանրածախ առևտրի գործող օբյեկտներ, որոնցից 32-ը՝ խանութներ են, 371-ը կրպակներ, 4-ը՝ հանրային սննդի օբյեկտներ են, 2-ը՝ սպառողական ապրանքների և 2-ը՝ գյուղատնտեսական արտադրանքի շուկաներ: Տարածաշրջանում 2002թ. գործել են նաև 53 հանրակրթական, 4 արվեստի և 4 մարզական դպրոցներ, 45 նախադպրոցական հիմնարկ, 2 բարձրագույն ուսումնական հաստատություն, 1 թանգարան, 46 գրադարան, 26 ամբուլատոր-պոլիկլինիկական հիմնարկ և 2 հիվանդանոց, 4 պետական և 1 ոչ պետական միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատություններ, 2 հյուրանոց:

Նախկին Արմավիր մայրաքաղաքի (ժամանակի զարգացած մշակութային կենտրոններից մեկը) միջնաբերդը, ըստ պեղումների, գտնվել է մոտ 80 մ բարձրությամբ բլրի գագաթին: Քաղաքի կենտրոնում եղել է Հայկ Աղեղնավորի հրապարակը, որտեղ Հայոց արքա Երվանդ Սակավակյացն իր ձեռքով թագադրել է իր որդի Տիգրան Մեծին:

Կյանքը քաղաքում մ.թ. I դարում աստիճանաբար սկսում է մարել և արդեն IV դարում այն նմանվում է լքված ամրոցի: Արմավիր քաղաքն ամբողջությամբ ավերվել է մոնղոլների արշավանքի ժամանակ: Նախկին մայրաքաղաք Արմավիրի տարածքում ներկայումս գտնվում են մարզի Նոր-Արմավիր, Ջանֆիդա, Հայկավան, Սովետական, Ջրաշեն, Նոր Արտագերս, Նալբանդյան և Արմավիր գյուղերը: Միջնաբերդի ավերակները, որպես ուխտատեղի, պահպանվում են մինչ օրս:

Արմավիր քաղաքը (նախկին՝ *Հոկտեմբերյան*) կրում է Հայոց առաջին մայրաքաղաքի անունը: Այն հիմնադրվել է 1931թ. հունիսի 26-ին, Երևան մայրաքաղաքից 46 կմ դեպի հյուսիս-արևմուտք: **Արգիշտիխնիլի բերդը**, որի շրջակայքում հետագայում կառուցվել է Արմավիր քաղաքը, հիմնադրվել է Արգիշտի I-ի կողմից՝ մ.թ.ա.776թ. (Էրեբունու հիմնադրումից 6 տարի անց): Գտնվել է արգավանդ և բարեբեր Արարատյան դաշտում, միջազգային քարավանային առևտրական ուղիների խաչմերուկում: Ժամանակի ընթացքում քաղաքը դառնում է Ուրարտական պետության վարչատնտեսական կարևոր բերդաքաղաքներից մեկը, մրցակցում է Վան մայրաքաղաքի հետ:

Արմավիր քաղաքի (մարզկենտրոն՝ 1997թ.-ից) բնակչությունը 2002թ. կազմել է 32.2 հազ. մարդ: 2002թ. քաղաքում գործել են 15 արդյունաբերական, 3 տրանսպորտային կազմակերպություններ, 12 հանրակրթական և 3 մարզական դպրոցներ, 12 նախադպրոցական հիմնարկ, 1 բարձրագույն և 4 պետական և 1 ոչ պետական միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատություն, 2 գրադարան, 1 հյուրանոց և 1 հիվանդանոց:

Մեծամոր քաղաքի (բնակչության թվաքանակը 2002թ. կազմել է 9.9 հազ.մարդ) տարածքը բնակեցված է եղել մ.թ.ա. V հազարամյակից մինչև մ.թ. XVIII դարը: 1965թ.-ին սկսվել են Մեծամոր ամրոցի դամբարանադաշտի պեղումները: Արքունի քաղաքը նշանավոր էր իր աստղադիտարանով, 7 սրբարաններից կազմված տաճարական համալիրով:

2002թ. քաղաքում գործել են 2 արդյունաբերական, 2 շինարարական, 4 հանրակրթական և 3 մարզական դպրոց, 3 նախադպրոցական հիմնարկ և 1 բարձրագույն ուսումնական հաստատություն, 1 ամբուլատոր-պոլիկլինիկական հիմնարկ և 1 հիվանդանոց:

Էջմիածնի տարածաշրջան

Վարելահողեր	12473 հա
Քաղաքային համայնքներ	1
Գյուղական համայնքներ	42
Գյուղական բնակավայրեր	43
Բնակչության թվաքանակը 2003թ. հունվարի 1-ի դրությամբ	138.8 հազ. մարդ
այդ թվում՝	
քաղաքային	56.4 հազ. մարդ
գյուղական	82.4 հազ. մարդ

Տարածաշրջանում 2002թ. գործել են 26 արդյունաբերական, 6 գյուղատնտեսական, 1 ձկնորսության ու ձկնաբուծության, 5 շինարարական, 3 տրանսպորտային, 27 ծառայություններ մատուցող, 356 մանրածախ առևտրի գործող օբյեկտներ, որոնցից 37-ը՝ խանութներ են, 310-ը կրպակներ, 6-ը՝ հանրային սննդի օբյեկտներ են, 2-ը՝ սպառողական ապրանքների և 1-ը՝ գյուղատնտեսական արտադրանքի շուկաներ: Տարածաշրջանում գործել են նաև 56 հանրակրթական, 5 արվեստի և 4 մարզական դպրոցներ, 24 նախադպրոցական հիմնարկ, 57 գրադարան, 1 թանգարան, 1 բարձրագույն ուսումնական հաստատություն, 26 ամբուլատոր-պոլիկլինիկական հիմնարկ, 2 հիվանդանոց և 1 հյուրանոց:

Վաղարշապատ քաղաքի տարածքում մարդիկ բնակվել են հնագույն ժամանակներից՝ վկաները Էջմիածնի և մոտակայքի հուշարձաններն են, քարե, բրոնզե և երկաթե դարերի հնագիտական անընդմեջ շերտերով: Վաղարշապատի մասին ամենահին տեղեկությունը պատկանում է Ուրարտական թագավոր Ռուսա Բ-ին (մ.թ.ա. 685-645թթ.):

Ըստ պահպանված սեպագրերի, Վաղարշապատի տարածքը կոչվել է Կուարլինի: Մեկ դար հետո, Հայոց Երվանդ Սակավակյաց թագավորի օրոք, վերջինիս փեսա Վարդգես Մանուկն այդ նույն տարածքում՝ Շրեշ բլրի և Արտիմեդ քաղաքի մոտ Քասախ գետին ափամերձ տարածքում կառուցել է խոշոր ավան և իր անունով կոչել Վարդգեսավան:

Վաղարշ Ա. Արշակունի արքան Վարդգեսավանը պարսպապատել ու վերանվանել է Վաղարշապատ և դարձրել մայրաքաղաք: Մինչև Հայ Արշակունյաց թագավորության անկումը՝ 428թ., Վաղարշապատը կատարել է մայրաքաղաքին փոխարինող աթոռանիստի դեր: Քաղաքի դերը հատկապես արժեվորվել է Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելուց հետո:

Վաղարշապատ քաղաքը գտնվում է Երևանից 16 կմ հեռավորության վրա: 2002թ. բնակչության թվաքանակը կազմել է 56.4 հազ. մարդ: Այն մարզում մեծությամբ և նշանակությամբ առաջին քաղաքն է:

2002թ. քաղաքում գործել են 18 արդյունաբերական, 3 շինարարական, 3 տրանսպորտային կազմակերպություններ, 14 հանրակրթական, 1 արվեստի և 1 մարզական դպրոցներ, 10 նախադպրոցական հիմնարկ, 1 բարձրագույն ուսումնական հաստատություն, 9 գրադարան և 1 թանգարան:

Քաղրամյանի տարածաշրջան

Վարելահողեր	10616 հա
Քաղաքային համայնքներ	-
Գյուղական համայնքներ	15
Գյուղական բնակավայրեր	15
Բնակչության թվաքանակը 2003թ. հունվարի 1-ի դրությամբ	19.7 հազ. մարդ
այդ թվում` քաղաքային	-
գյուղական	19.7 հազ. մարդ

Քաղրամյանի տարածաշրջանը կազմավորվել է 1983թ.-ին: Տարածքը կազմում է 45300 հա: Տարածաշրջանը նախկինում մասնագիտացած էր հիմնականում արդյունաբերության մեջ: Գործում էին համակցված կերերի, թեթև լցանյութերի, քարհանքի, երկաթբետոնյա իրերի միջին ու մանր արդյունաբերական կազմակերպություններ, խոզաբուծական համալիրներ, որոնց կողմից արտադրվում էր հանրապետության խոզի մսի արտադրության 45%-ը:

Տարածաշրջանում 2002թ. գործել են 4 արդյունաբերական, 1 տրանսպորտային, 8 ծառայություններ մատուցող, 13 մանրածախ առևտրի գործող օբյեկտներ: Գործել են 16, հանրակրթական դպրոց, 9 նախադպրոցական հիմնարկ, 8 գրադարան, 7 ամբուլատոր-պոլիկլինիկական հիմնարկ և 2 հիվանդանոց:

Մարզկենտրոնից 36 կմ դեպի արևմուտք` Երասխ և Ախուրյան գետերի միախառնման տեղում, գտնվում են Հայաստանի հնագույն մայրաքաղաքներից մեկի` **Երվանդաշատի**, Երվանդունիների թագավորության վերջին մայրաքաղաքի ավերակները: Հին Հայաստանի այս մայրաքաղաքը կործանվել է 360թ.-ին: Առ այսօր պահպանվում են Երվանդաշատի ավերակները, պարիսպների հետքերը, երկու եկեղեցիների ավերակները և վիմագիր արձանագրությունները: Քաղաքի տեղում այժմ գտնվում է Երվանդաշատ գյուղը:

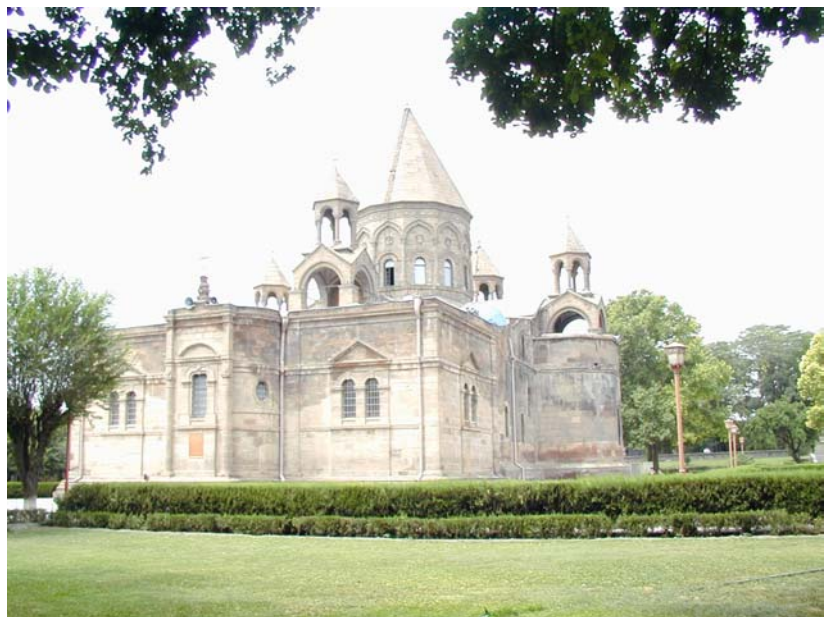
Մուրբ Հռիփսիմեի տաճարը Վաղարշապատ քաղաքում

Մարդարապատի ճակատամարտի հուշահամալիրը

Ջվարթնոց տաճարի ավերակները

Մայր աթոռ Սուրբ Էջմիածնի տաճարը

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐ

Համայնքի անվանումը	Բնակավայրերի անվանումը
Արմավիր	ք. Արմավիր
Վաղարշապատ	ք. Վաղարշապատ
Սեծամոր	ք. Սեծամոր

ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐ

Համայնքի անվանումը	Բնակավայրերի անվանումը
Ակնալիճ	Ակնալիճ
Ակնաշեն	Ակնաշեն
Աղավնատուն	Աղավնատուն
Ամասիա	Ամասիա
Ամբերդ	Ամբերդ
Այգեկ	Այգեկ
Այգեշատ (Արմավիրի տարածաշրջան)	Այգեշատ
Այգեշատ (Էջմիածնի տարածաշրջան)	Այգեշատ
Ապագա	Ապագա
Առատաշեն	Առատաշեն
Արագած	Արագած
Արագափ	Արագափ
Արաքս (Արմավիրի տարածաշրջան)	Արաքս
Արաքս (Էջմիածնի տարածաշրջան)	Արաքս
Արզավանդ	Արզավանդ
Արգինա	Արգինա
Արմավիր	Արմավիր
Արշալույս	Արշալույս
Արտամետ	Արտամետ
Արտաշար	Արտաշար
Արտիմետ	Արտիմետ
Արևադաշտ	Արևադաշտ
Արևաշատ	Արևաշատ
Արևիկ	Արևիկ
Բագարան	Բագարան
Բաղրամյան (Բաղրամյանի տարածաշրջան)	Բաղրամյան
Բաղրամյան (Էջմիածնի տարածաշրջան)	Բաղրամյան
Բամբակաշատ	Բամբակաշատ
Բերքաշատ	Բերքաշատ
Գայ	Գայ
Գետաշեն	Գետաշեն
Գրիբոյեդով	Գրիբոյեդով
Դալարիկ	Դալարիկ
Դաշտ	Դաշտ
Դողս	Դողս
Եղեգնուտ	Եղեգնուտ
Երասխահուն	Երասխահուն
Երվանդաշատ	Երվանդաշատ
Զարթոնք	Զարթոնք
Ժդանով	Ժդանով
Լենուդի	Լենուդի
Լեռնագոգ	Լեռնագոգ
Լեռնամերձ	Լեռնամերձ

Համայնքի անվանումը	Բնակավայրերի անվանումը
Լուկաշին	Լուկաշին
Լուսագյուղ	Լուսագյուղ
Խանջյան	Խանջյան
Խորունք	Խորունք
Ծաղկալանջ	Ծաղկալանջ
Ծաղկունք	Ծաղկունք
Ծիածան	Ծիածան
Կողբավան	Կողբավան
Հայթաղ	Հայթաղ
Հայկաշեն	Հայկաշեն
Հայկավան	Հայկավան
Հացիկ	Հացիկ
Հոկտեմբեր	Հոկտեմբեր
Հովտամեջ	Հովտամեջ
Հուշակերտ	Հուշակերտ
Ձերժինսկի	Ձերժինսկի
Մարգարա	Մարգարա
Մեծամոր	Մեծամոր
Մերձավան	Մերձավան
Մյասնիկյան	Մյասնիկյան
Մրգաշատ	Մրգաշատ
Մրգաստան	Մրգաստան
Մուսալեռ	Մուսալեռ
Նալբանդյան	Նալբանդյան
Նոր Արմավիր	Նոր Արմավիր
Նոր Արտագես	Նոր Արտագես
Նորակերտ	Նորակերտ
Նորապատ	Նորապատ
Նորավան	Նորավան
Նոր Կեսարիա	Նոր Կեսարիա
Շահումյան	Շահումյան
Շահումյանի թոչնաֆաբրիկա	Շահումյանի թոչնաֆաբրիկա
Շենավան	Շենավան
Շենիկ	Շենիկ
Ոսկեհատ	Ոսկեհատ
Պտղունք	Պտղունք
Ջանֆիդա	Ջանֆիդա
Ջրաշեն	Ջրաշեն
Ջրառատ	Ջրառատ
Ջրառատի թոչնաֆաբրիկա	Ջրառատի թոչնաֆաբրիկա
Սամաղար	Սամաղար
Սովետական	Սովետական
Վանանդ	Վանանդ
Վարդանաշեն	Վարդանաշեն
Տալվորիկ	Տալվորիկ
Տանձուտ	Տանձուտ
Տարոնիկ	Տարոնիկ
Փարաքար	Փարաքար Թաիրով
Փշատավան	Փշատավան
Քարակերտ	Քարակերտ
Ֆերիկ	Ֆերիկ